

Stresory rzeczywistości w percepcji małżonków długotrwale bezrobotnych i czynnych zawodowo

ELŻBIETA KORNACKA-SKWARA

Zakład Psychologii
Akademia Pedagogiczna im. Jana Długosza
Częstochowa

STRESZCZENIE

W aktualnej rzeczywistości ekonomiczno-społecznej możemy wyodrębnić dwie podstawowe grupy osób: pracujących i bezrobotnych. Celem podjętych badań była analiza poczucia obciążenia stresorami u małżonków posiadających bądź nieposiadających pracy.

Pytanie badawcze brzmi: czy długotrwale bezrobocie męża wpływa na postrzeganie rzeczywistości przez oboje małżonków? Jakie jest poczucie obciążenia stresorami żon, a jakie mężów z rodzin bezrobotnych i pracujących. Zgodnie z podejściem systemowym, można przypuszczać istnienie różnic w postrzeganiu rzeczywistości przez badane grupy. Badanie kwestionariuszem FILE z baterii testów D.H. Olsona pokazuje, że małżeństwa bezrobotne mają poczucie przeciążenia różnorodnymi grupami stresorów, nie tylko tymi, które bezpośrednio wiążą się z brakiem zatrudnienia lub dochodami. Można stwierdzić, że sytuacja bezrobocia generalnie zmienia postrzeganie otaczającej rzeczywistości. Interpretacja wyników dokonana została z wykorzystaniem podejścia systemowego, jak również autorskiej koncepcji „wrzeczona”, wskazującej na spiralny mechanizm percypowania stresorów rzeczywistości.

WPROWADZENIE

Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy długotrwale bezrobocie męża wpływa na percepcję stresorów przez system małżeński oraz jaki jest poziom i rodzaj stresorów doświadczanych przez mężów i ich żony.

W założeniach swoich badań i ich interpretacji odwołuję się do zasad teorii systemów.

PODSTAWOWE ZASADY FUNKCJONOWANIA SYSTEMÓW

Autorzy zajmujący się teorią i praktyką wynikającą z teorii systemów (Braun-Gałkowska, 1992; Salem, 1987, za: Braun-Gałkowska, 1992, s. 14; Ludewig, 1995; de Barbaro, 1999; Radochoński, 1987; Sadowski, 1978; Stepulak, 1995 i in.) wymieniają różne ich cechy charakterystyczne, ale u znacznej większości pojawiają się jako najważniejsze następujące zasady:

1) całości – w myśl tej zasady, rodzina charakteryzuje się innymi właściwościami niż tymi, które wynikają z sumowania cech poszczególnych osób ją tworzących. Nie można mówić o poznaniu rodziny, nawet jeśli nastąpiło oddzielne poznanie poszczególnych osób wchodzących w jej skład; nie jest to jeszcze poznanie rodziny jako takiej. Zmiana jednego elementu tworzącego rodzinę wywołuje zmianę w całym systemie, ale też zmiana ta zależy od całego systemu rodzinnego (Braun-Gałkowska, 1992, s. 14);

2) ekwipotencjalności i ekwifinalizmu – oznaczają one istnienie złożonych związków przyczynowo-skutkowych. Te same przyczyny mogą powodować różne skutki oraz różne przyczyny mogą wywoływać te same skutki;

3) cyrkularności – odnosi się do funkcjonowania członków rodziny w interakcjach prostych lub złożonych. Elementy systemu wpływają na siebie nawzajem, a nie pojedynczo;

4) dynamicznej równowagi – zasada ta

pozostaje w bezpośrednim związku z zasadą cyrkularności. Otóż dopływające informacje – bodźce z otoczenia – mogą zaburzać bądź przywracać równowagę organizmu, jakim jest rodzina. To, co dzieje się z jednym członkiem rodziny, może być przywracaniem równowagi u niego i jednocześnie zaburzeniem jej u innych, co wymaga odpowiednich korekt;

5) mechanizacji – proces ten polega na stopniowym wzroście współczynników oddziaływania na siebie w części systemu lub jego elemencie (Radochoński, 1987, s. 22).

BEZROBOCIE DŁUGOTRWAŁE I JEGO WPŁYW NA FUNKCJONOWANIE

W literaturze przedmiotu zazwyczaj podkreśla się, że bezrobocie długotrwałe to czas pozostawania bez pracy dłuższy niż rok (por. Bańka, 1992). Grupa osób długotrwałe bezrobotnych nie jest jednorodna pod względem podatności na negatywne skutki przedłużającego się stanu braku pracy: inaczej długie bezrobocie znoszą osoby młode (np. do 35. r.ż.), inaczej starsze, w okresie dorosłości (35–55 lat), jeszcze inna jest sytuacja osób w wieku przedemerytalnym; długotrwałe bezrobocie może być stanem pożądanym u osób, które nie chcą pracować, wolą być zatrudnione „na czarno” – ta grupa nie doświadcza katastrofalnych skutków przedłużającego się bezrobocia. Wiele badań pokazuje, że wśród długotrwałe bezrobotnych rzeczywiście najwięcej jest osób zniechęconych, apatycznych czy wręcz zdesperowanych (por. Warr, 1987; Retowski, 1995; Kornacka-Skwara, 2002).

Badania nad skutkami bezrobocia długotrwałego przynoszą wiele alarmujących wyników. Bezrobocie jest utratą możliwości (Tomaszewski, 1995), jest doświadczeniem traumatyzującym lub może być wyzwaniem rozwojowym (Ratajczak, 1995). Im dłużej osoba pozostaje bez pracy, tym ma większe trudności z koncentracją uwagi, gorszą orientację w rzeczywistości i „poczucie zużycia” (Szyłko-Skoczny, 1993). E. Kirchler podaje, że po utracie pracy nastroj się natychmiast pogarsza, w czasie 2 i 3 miesięcy następuje poprawa, między 4.

i 6. miesiącem znaczne pogorszenie. Jest to niezależne od osobowości bezrobotnego, choć osobowość istotnie determinuje wpływ utraty pracy na postawę i zachowania (np. potrzeby władzy, afiliacji i prestiżu są znacznie silniej odczuwane po utracie pracy niż w okresie zatrudnienia, silniej odczuwane są np. potrzeby poznawcze, aktywności, nowych doświadczeń i osiągnięć; bezrobotni często doświadczają potrzeby autonomii (Domagała, 1992, s. 154).

Im dłużej bezrobotni pozostają bez pracy, tym silniej zaznacza się u nich zaniżona ocena własna i prestiż społeczny oraz niechęć do własnego otoczenia. Staż pracy wpływa również wprost proporcjonalnie na zintensyfikowanie negatywnych ocen na własny temat (wśród bezrobotnych) (Szyłko-Skoczny, 1992). W miarę upływu czasu osłabia się motywacja do pracy oraz do jej szukania. Kształtuje się syndrom bezradności, po 2–3 latach braku pracy bezrobotny przystosowuje się do pełnionej roli społecznej (Borowicz, 1993, s. 118). Ponadto bezrobotni przejawiają: skłonność do negatywnej samooceny, częstsze symptomy lęku niż depresji, w przypadku objawów depresyjnych występuje u bezrobotnych ryzyko ich pojawienia się oraz wyższy wskaźnik samobójstw.

G. Koptas (1992), powołując się na badania P. Kelvina i J.E. Jarreta, którzy starali się odpowiedzieć na pytanie, jak bezrobocie wpływa na spostrzeganie samego siebie, jak zmienia postrzeganie innych ludzi, jak wpływa na percepcję bycia traktowanym przez innych, stwierdza, że jest to w sensie psychologicznym sytuacja nie dorosłego, ale dziecka (bezrobotny jest w sytuacji przymusowej). Notuje się też zaburzenia procesów poznawczych (Bańka, 1992).

BADANIA WŁASNE

Badania własne przeprowadzone zostały w koncepcji systemowej, w której zakładany jest wzajemny wpływ elementów systemu – osób w rodzinie. Zgodnie z wynikami badań psychologicznych na temat bezrobocia (por. Warr, 1987; Retowski, 1995 i in.), jest ono istotnym czynnikiem zmieniającym funkcjo-

nowanie osoby nieposiadającej zatrudnienia.

OPIS GRUPY BADANEJ

Aby odpowiedzieć na pytania badawcze, przeprowadzone zostały badania 60 systemów małżeńskich: 30 małżeństw pracujących i 30 małżeństw określonych jako bezrobotne – w małżeństwach tych mąż był osobą bezrobotną. Tak więc zmienną różnicującą badane systemy małżeńskie było długotrwale bezrobocie męża (w prezentowanych badaniach staż bezrobocia wynosił od 1,5 roku do 5 lat) bądź aktywność zawodowa. Ze względu na istnienie różnych typów rodzin osób bezrobotnych (np. kryterium podziału związane z miejscem zamieszkania, stopniem wykształcenia, czasem pozostawania bez pracy itd.), zmienne te były kontrolowane.

W obydwu grupach wiek badanych mieścił się w przedziale od 35 do 50 lat. W tym wieku najdotkliwiej przeżywają utratę pracy (praca ma największe znaczenie, jest źródłem utrzymania, prestiżu, samooceny społecznej, identyfikacji) (Erikson, 1968; Pietrasiński, 1990).

Wszystkie osoby badane posiadały wykształcenie średnie lub zawodowe, mieszkały w mieście, a staż pracy wahał się w granicach 10–20 lat. Rodziny badanych długotrwale bezrobotnych znajdowały się w tej samej fazie rozwoju małżeństwa i rodziny – w fazie wieku średniego (z dorastającymi dziećmi) (por. Ryś, 1994).

METODA

W badaniach zastosowano Inwentarz Wydarzeń i Zmian Życiowych (FILE) z baterii kwestionariuszy D.H. Olsona. Zawiera on pozycje odnoszące się do zdarzeń losowych, jak i regularnych, oraz związanych z nimi trudności. Pozwala na uchwycenie poważniejszych stresorów doświadczanych przez poszczególnych członków rodziny. Opracowany jest w dwóch wersjach: dla rodziców (71 itemów) i dla dorastających dzieci (50 itemów). FILE obejmuje 9 grup stresorów:

- napięcia wewnątrzrodzinne (17 itemów);
- napięcia małżeńskie (4 itemy);

- trudności związane z ciężką i porodem (4 itemy);
- obciążenia związane z chorobą (8 itemów);
- trudności finansowe (12 itemów);
- trudności związane z pracą zawodową (10 itemów);
- napięcia związane ze zmianą składu osobowego rodziny (5 itemów);
- obciążenia związane ze stratami osobowymi w rodzinie (6 itemów);
- naruszanie przepisów prawnych (5 itemów).

Analiza psychometryczna wykazała, że współczynnik rzetelności (alfa Cronbacha) dla podskal wynosi od 0,30 do 0,73, natomiast dla całego testu 0,81 (Radochoński, 1987).

Kwestionariusz ten może być wypełniany wspólnie przez całą rodzinę lub osobno; porównanie odpowiedzi pozwala na określenie różnic w percypowaniu sytuacji.

Badane małżeństwa posługiwały się wersją kwestionariusza dla rodziców.

WYNIKI

Badania systemowe dostarczają informacji nie tylko na temat osób i ich widzenia rzeczywistości, ale również mówią o tym, jak te osoby są widziane przez innych i czy ta sama rzeczywistość jest tak samo (bądź inaczej) odbierana.

Doświadczenie stresorów przez badane małżeństwa

Aby uzyskać odpowiedź na pytanie, czy długotrwale bezrobocie męża wpływa na percepcję stresorów przez oboje małżonków oraz jaki jest poziom i rodzaj stresorów doświadczanych przez mężów i przez ich żony, została przeprowadzona analiza wyników uzyskanych w kwestionariuszu „Wydarzeń i zmian życiowych” (FILE). Przedstawię wyniki uzyskane przez małżeństwa (będzie to odpowiedź na pytanie, „Jakich stresorów i na jakim poziomie doświadczacie system małżeński?”) oraz wyniki uzyskane osobno przez mężów i żony (będzie to odpowiedź na pytanie „Jaki jest poziom i rodzaj stresorów doświadczanych przez mężów i ich żony?”).

W poniższej tabeli prezentuję porównanie

wyników uzyskanych przez systemy małżeńskie w zakresie doświadczanych wydarzeń i zmian życiowych. Zestawienie pokazuje różnice w doświadczaniu ogólnego poziomu stresorów występujących w rodzinie oraz porównanie w zakresie poszczególnych ich grup.

Jeśli chodzi o doświadczane stresory, rodziny bezrobotne postrzegają ich nagromadzenie o istotnie większym natężeniu niż rodziny pracujące (bardzo wysoka statystycznie różnica, na poziomie $p < 0,001$).

Porównując rodziny bezrobotne i pracujące w zakresie poszczególnych grup obciążeń, również widzimy istnienie bardzo wysokich różnic. Rodziny bezrobotne deklarują istnienie istotnie większych trudności finansowych (na poziomie $p < 0,001$) niż rodziny pracujące.

O ile różnice w postrzeganiu własnych zasobów finansowych i radzeniu sobie z nimi mogłyby być oczekiwane (brak pracy ojca wiąże się z oczywistym spadkiem dochodów dla rodziny), o tyle interesujące są różnice (również bardzo istotne) w zakresie postrzegania pozostałych grup stresorów. Otóż rodziny bezrobotne postrzegają sytuację wewnątrz i na zewnątrz własnej rodziny jako istotnie bardziej stresującą i obciążającą niż rodziny pracujące. Rodziny bezrobotne przeżywają istotnie więcej napięć wewnątrzrodziny (tabela 1) i trudności małżeńskich (tabela 2); napięcia wewnątrzrodzinne charakteryzowane są przez analizę sytuacji konfliktowych w dalszej i bliższej rodzinie (dodatково analizowana

jest relacja między mężem a żoną, rodzicami a dziećmi oraz samym rodzeństwem). Ponadto wskaźnikiem napięć wewnątrzrodziny jest analiza postrzegania przez członków rodziny takich trudności, które nie są rozwiązane, oraz obowiązków, które nie są wypełniane.

Trudności małżeńskie w rodzinach bezrobotnych charakteryzowane są w tych rodzinach głównie poprzez wzrost trudności w życiu seksualnym (sfera seksualna jest integralną częścią płciowości ludzkiej i skoro warunkiem udanego kontaktu seksualnego jest udany kontakt psychiczny, to jest to poniekąd skutek zakłóconego funkcjonowania małżeństwa na płaszczyźnie psychicznej).

Tabela 2 przedstawia porównania uzyskanych wyników w zakresie następujących grup stresorów.

Zmiany i trudności w pracy zawodowej w rodzinach bezrobotnych związane były głównie z utratą dotychczasowej pracy przez ojca; w rodzinach pracujących na natężenie zmian i trudności w tej grupie stresorów wpłynął spadek zadowolenia z pracy zawodowej oraz powiększenie zakresu odpowiedzialności.

Analiza kolejnej grupy obciążeń (związanych z chorobą) pokazuje, że rodziny bezrobotne postrzegają ogólne obniżenie poziomu zdrowia, tzn. zauważają ów spadek zarówno wśród członków własnej rodziny, jak i przyjaciół. Rodziny bezrobotne doświadczają też większej liczby stresorów związanych z utratą osób bliskich (zerwaniem kontaktów z nimi

Rodziny bezrobotne pracujące i bezrobotne	Stres osobisty		Praca		Trudności w polożeniu		Trudności	
	M	σ	M	σ	F	składowe	L	składowe długoterminowe
Ogólny poziom stresu	19,71	1,40	13,78	1,39	2,960	0,091	13,760	0,000
Stres wzrostu rodzinny	0,68	0,30	4,25	0,38	0,836	0,364	11,116	0,000
Stres finansowy	4,52	0,41	3,67	0,65	3,739	0,058	5,976	0,000

Rodzaje stresorów	Obciążenie rodziny		U/M (średnia -Wielkość)	W (Wielkość)	Z	Istotność dwustronna
	Bezrobotni	Pracujący				
Wpływ choroby	43,10	17,90	72,000	337,000	-3,782	0,000
Zmiana i trudności w poronieniu	42,27	18,73	97,000	362,000	-3,423	0,000
Zmiany w rodzinie w pracy zawodowej	23,93	33,03	313,300	778,300	-2,063	0,039
Objawy choroby psychicznej	37,70	23,30	234,000	699,000	-3,308	0,001
Stresy osobowe	42,17	18,83	100,000	363,000	-3,343	0,000
Zmiany w osobowości w rodzinie	40,90	20,10	138,000	603,000	-4,737	0,000
Zmiany w przepisach prawnych	37,20	23,80	249,000	714,000	-3,210	0,001

bądź ich śmiercią). Podobnie postrzegają też zmiany składu osobowego rodziny (wskaźnikami tej kategorii są: wyprowadzenie lub wprowadzenie się nowej osoby do rodziny bądź zmiany związane z rozpoczęciem nowego etapu edukacji); doświadczają istotnie więcej stresorów z ostatniej wyodrębnionej podgrupy: naruszanie przepisów prawnych – tu najczęstszym wskaźnikiem jest ucieczka z domu oraz zękanie się nad drugą osobą.

Przedstawione wyniki ukazują rodziny bezrobotne jako szalenie obciążone przez poszczególne grupy stresorów. Z mniejszym (zmiany i trudności w pracy zawodowej, obciążenia związane z chorobą lub konflikty z prawem) lub z większym natężeniem (napięcia małżeńskie i rodzinne, trudności finansowe, zmiany bądź straty osobowe lub trudności związane z ciążą i porodem) wszystkie obszary sytuacji trudnych występują o istotnie większym natężeniu u rodzin bezrobotnych (oprócz zmian i trudności w pracy zawodowej). Bezrobocie jednego członka rodziny to problem nie tylko tej osoby, lecz wszystkich należących do rodziny; z drugiej strony, rodziny bezrobotne borykają się nie

tylko z brakiem pracy kogoś bliskiego, kto ją utracił, ale mają poczucie obciążenia we wszystkich badanych obszarach życia.

Poziom i rodzaj stresorów w percepcji badanych mężów i żon

Interesująca wydaje się analiza danych, uzyskanych od mężów i żon poszczególnych rodzin; przedstawię wyniki badań członków rodziny na temat postrzegania różnych grup obciążeń. Dzięki takiemu ujęciu możemy zobaczyć, kto bardziej i w zakresie jakich grup stresorów czuje się obciążony, a kto tego nie doświadcz.

Poziom i rodzaj stresorów doświadczanych przez mężów

W porównaniu z mężami z rodzin pracujących, mężowie bezrobotni postrzegają swoje życie jako pełne stresów i sytuacji trudnych. Tabela 3 pokazuje zestawienie uzyskanych wyników dotyczących ogólnego poziomu stresu.

Ogólny poziom stresu jest istotnie wyższy u ojców bezrobotnych (w porównaniu z ojcami pracującymi). Różnica występuje na bardzo wysokim poziomie istotności ($p < 0,001$).

Kolejne porównania w zakresie po-

... ..

Rodzaj zasobów	Źródło zasobów		Źródło przyrostu		Totalna wartość zasobów		Zmiana	
	M	σ	M	σ	F	σ	L	σ
Ogółem zasobów	18,77	2,14	12,50	2,52	1,71	0,195	10,584	0,000

... ..

Rodzaj zasobów	Źródło zasobów		Udział w zasobach	Wzrost zasobów	Z	Zmiana
	Stosunek	Przebieg				
... ..	48,50	13,50	0,000	465,000	-6,732	0,000
... ..	37,17	23,83	250,000	715,000	-3,144	0,002
... ..	18,50	42,50	90,000	555,000	-5,495	0,000
... ..	37,13	23,87	251,000	716,000	-3,415	0,001

szczególnych grup obciążeń, przedstawione w tabeli 4 pokazują, jak wysoki jest poziom ich natężenia, odczuwany przez mężów bezrobotnych.

Bezrobotni mężczyźni istotnie częściej niż mężczyźni pracujący deklarują trudności wewnątrzrodzinne i doświadczają kłopotów finansowych. W zakresie trudności i zmian w pracy zawodowej odczuwają mniejsze natężenie stresu (jest to głównie skutek deklarowania przez siebie utraty pracy i w związku z tym część itemów opisujących ten stresor nie była diagnostyczna). Jednocześnie istotnie częściej postrzegają obciążenia związane z przybyciem lub odejściem członka rodziny.

Porównania następnych grup stresorów przedstawiają poniższe tabele.

Ponad 2-krotnie więcej mężczyzn bezrobotnych deklaruje doświadczanie napięć małżeńskich w porównaniu z mężczyznami pracującymi.

Mniejszy odsetek mężczyzn z grupy bezrobotnej przeżywa trudności związane z ciążą, których wskaźnikami były poronienia lub narodziny dziecka (40%), choć i tu różnica jest istotna statystycznie ($p < 0,05$).

Poczucie obciążenia chorobą w rodzinie nie różnicuje istotnie ojców bezrobotnych i pracujących, natomiast postrzeganie strat osobowych w rodzinie istotnie częściej występuje u ojców bezrobotnych. Ponad połowa ojców stwierdziła, że utraciła kogoś bliskiego (śmierć) lub zerwała z kimś bliskim kontaktem.

W przypadku naruszania przepisów praw-

Tabela 1. Wyniki testu chi-kwadratowego z podziałem na rodzaj ojca i rodzaj zawodu

Rodzaj stresora	Bezrobotni		Pracujący		Z ²	p u
	liczebność	%	liczebność	%		
Względnie wysokie	28	93,3	12	40	19,30	0,001
Niskie i pośrednie	12	40	5	16,7	4,02	0,05
Względnie niskie	10	33,3	5	16,7	2,22	0,1
Surowość w odrocznieniu	17	56,7	3	10	19,70	0,001
Nieważność przemyśleń prawniczych	9	30	2	6,7	5,45	0,05

Tabela 2. Wyniki testu chi-kwadratowego z podziałem na rodzaj ojca i rodzaj zawodu – podział na doświadczenia i stresorów

Rodzaj stresora	Rodzaj ojca bezrobotnych		Rodzaj ojca pracujący		Test Levene'a podnormalności		Skrajności	
	M	S	M	S	F	liczebność	l	liczebność
Względnie wysokie	25,30	1,92	16,30	3,14	10,92	0,002	12,49	0,000

Tabela 3. Wyniki testu chi-kwadratowego z podziałem na rodzaj ojca i rodzaj zawodu – stresorów

Rodzaj stresorów	Rodzaj ojca bezrobotnych		Uśredniona -Wielkość	W Wielkość	Z	liczebność
	liczebność	Wielkość				
Względnie wysokie	43,32	17,68	65,500	530,500	-5,772	0,000
Względnie niskie	43,32	17,77	62,000	533,000	-5,841	0,000
Względnie wysokie w pracy zawodowej	27,42	33,58	357,500	270,500	-1,432	0,150

nych 1/3 ojców bezrobotnych postrzega występowanie tej grupy obciążeń (istotnie częściej niż ojcowie pracujący – różnica na poziomie $p=0,02$). Generalnie, ojcowie bezrobotni mają poczucie doświadczania zarówno większej liczby różnorodnych stresorów, jak i większego natężenia poziomu stresów, niż ojcowie pracujący (dotyczy to wszystkich rodzajów opisywanych stresorów oprócz trudności i zmian w pracy zawodowej).

Wydaje się, że nieposiadanie pracy przez mężów niesie skutek w postaci zmiany widzenia rzeczywistości; bezrobotni mają poczucie obciążeń na wielu płaszczyznach swojego życia i można przypuszczać, że jest ono związane z ogólnym ich nastawieniem do życia, powstałym na skutek długotrwałego braku pracy.

Poziom stresorów doświadczanych przez żony
Poniżej zostanie przedstawiona szczegółowa

... ..

Rodzaj stresora	Kobiety bezrobotne		Kobiety pracujące		T ²	p u
	liczebność	%	liczebność	%		
Obciążenie rodzinne	24	80	7	23,3	19,29	0,001
Obciążenie związane z ciężką i porodem	15	50	5	16,7	7,50	0,001
Choroba zmiennych zaburzeń	25	83,3	12	40	11,92	0,001
Straty osobowe w rodzinie	27	90	5	16,7	22,41	0,001
Straty w osobowym w rodzinie	22	73,3	6	20	17,14	0,001
Trudności w pracy zawodowej	6	20	2	6,7	1,30	0,1

charakterystyka stresorów doświadczanych przez matki. Kobiety z obydwu grup istotnie różnią się między sobą w zakresie większości porównywanych rodzajów obciążeń.

Analiza ogólnego poziomu obciążeń pokazuje, że matki z rodzin bezrobotnych doświadczają istotnie większej liczby napięć i sytuacji trudnych, w porównaniu z matkami z rodzin pracujących.

Pod tym względem żony mężczyzn bezrobotnych i oni sami nie różnią się, chociaż generalnie żony mają poczucie większego natężenia poziomu stresu niż ich mężowie.

Podobnie jak mężowie bezrobotni, ich żony również postrzegają istnienie napięć wewnątrzrodzinnych oraz trudności finansowych w swojej rodzinie (tabela 7). Żony z grupy bezrobotnej doświadczają istotnie większego natężenia obydwu grup obciążeń (na poziomie $p < 0,001$) w porównaniu z matkami z grupy pracującej.

W zakresie obciążeń związanych z pracą zawodową nie ma istotnych różnic między badanymi grupami żon; podobnie percypują one natężenie stresu w tej dziedzinie.

Powyższa tabela przedstawia porównania następujących grup stresorów.

Zdecydowana większość (80%) żon bezrobotnych mężczyzn postrzega istnienie napięć

mażeńskich we własnym związku. Żony z grupy bezrobotnej istotnie (na poziomie $p < 0,001$) różnią się pod tym względem od żon z grupy pracującej.

W tabeli 8 zaprezentowałam porównanie żon także w zakresie postrzegania obciążeń związanych z ciężką i porodem; również i tu kobiety bezrobotne częściej postrzegają ich występowanie wśród swoich bliskich lub we własnej rodzinie (różnica istotna na poziomie $p < 0,001$). W przeciwieństwie do własnych mężów, ponad 80% kobiet z rodzin bezrobotnych doświadcza obciążeń związanych z chorobą w rodzinie (dotyczą one obowiązków związanych z opieką nad dziadkami, dziećmi, a także chorobą bliskich lub przyjaciół). Różnica między obydwoma grupami matek jest istotna statystycznie na poziomie $p < 0,001$ (częściej obciążeń w tej kategorii doświadczają żony mężów bezrobotnych).

Częściej niż ich mężowie (również istotnie częściej niż matki z grupy pracującej) kobiety z grupy bezrobotnej doświadczają strat osobowych w rodzinie lub wśród bliskich znajomych (śmierć lub zerwanie kontaktu); jak pokazuje tabela 8, aż 90% kobiet podlega działaniu tego stresora.

Zmiany składu osobowego rodziny dotyczą aż 3/4 badanych matek bezrobotnych; istotnie

częściej niż matki z grupy pracującej (na poziomie istotności $p < 0,001$) doświadczają wokół siebie ważnych wydarzeń mających wpływ na tę grupę stresorów.

Rzadziej niż mężczyźni kobiety z rodzin bezrobotnych postrzegają naruszanie przepisów prawnych przez swoich bliskich; nie różnią się istotnie statystycznie pod względem analizowanej kategorii od kobiet z grupy pracującej.

DYSKUSJA WYNIKÓW I PODSUMOWANIE

Rodziny bezrobotne istotnie częściej i z większym natężeniem doświadczają w swoim życiu wielu sytuacji obciążających („ogólny poziom stresu”).

Analiza poszczególnych grup stresorów pokazuje, że dominujące są: napięcia wewnątrzrodzinne i trudności finansowe, następnie trudności seksualne w życiu małżeńskim oraz trudności związane z ciążą lub porodem, postrzegane w swojej rodzinie lub wśród bliskich (wskaźnikami tych trudności były itemy dotyczące: niepożądaną ciążę w małżeństwie, zajścia w ciążę i porodu). Rodzin bezrobotnych dotyczą też zmiany w ich składzie osobowym (ktoś „opuścił” rodzinę lub do niej przybył), a także straty osobowe w rodzinie, takie jak śmierć osoby bliskiej lub zerwanie kontaktu z przyjacielem. Doświadczają też obciążeń związanych z chorobą członka rodziny lub przyjaciół.

W przypadku analizy poczucia obciążenia przez poszczególnych członków rodziny okazuje się, że różnice są również istotne statystycznie w zakresie porównania małżonków z rodzin bezrobotnych i małżonków z rodzin pracujących. Mężowie bezrobotni doświadczają większych obciążeń niż mężowie pracujący we wszystkich badanych grupach stresorów oprócz trudności związanych z pracą zawodową i oprócz stanu zdrowia – nie różnią się pod tym względem od mężczyzn pracujących (30% ojców bezrobotnych postrzega obciążenia związane ze stanem zdrowia swoim i swojej rodziny w porównaniu z niespełna 20% ojców pracujących).

Żony z rodzin bezrobotnych mają, podob-

nie jak ich mężowie, poczucie doświadczania olbrzymiej liczby stresorów (ale ich natężenie jest większe u żon mężczyzn bezrobotnych). Aż 80% żon z rodzin bezrobotnych odczuwa występowanie napięć wewnątrzmałżeńskich. Obie grupy kobiet nie różnią się istotnie w zakresie postrzegania trudności i zmian w pracy zawodowej oraz naruszania przepisów prawnych. W przypadku stresora związanego z pracą zawodową żony z obydwu grup postrzegają go podobnie (brak różnicy istotnej statystycznie).

Interesujące jest postrzeganie przez żony z grupy bezrobotnej obciążeń związanych z chorobą. Inaczej niż ich mężowie – bo aż w ponad 80% – żony doświadczają tego rodzaju stresora (a tylko 30% mężów bezrobotnych).

Tak więc ogólny poziom stresu i częstotliwość jego występowania jest większa w rodzinach bezrobotnych. Mężowie bezrobotni najwyższy poziom stresu odczuwają w zakresie napięć wewnątrzrodzinnych i napięć małżeńskich; żony z rodzin bezrobotnych mają najwyższe natężenie ogólnego poziomu stresu (w porównaniu z wszystkimi osobami badanymi), ale również deklarują bardzo wysoki poziom napięcia w zakresie trudności finansowych, strat osobowych w rodzinie i zmian jej składu osobowego. Odczuwają również bardzo wysokie natężenie napięć wewnątrzrodzinnych (podobnie jak mężowie).

Bezrobocie jednego członka rodziny jest stresorem oddziałującym na pozostałe osoby systemu rodzinnego. Szczególnego znaczenia nabiera stan bezrobocia ojca, który zgodnie z utrwalonymi w naszej kulturze wzorcami ma pełnić rolę „głowy rodziny”, również poprzez fakt zarobkowania, rozwijania własnej kariery zawodowej oraz sytuowania własnej rodziny w strukturze pozycji społecznych. Bezrobotny ojciec musi uporać się z problemem własnego braku pracy zarówno na płaszczyźnie osobistej, jak i rodzinnej oraz społecznej.

Badania A. Manek (1995) pokazały, że im dłuższy jest staż bezrobocia, tym większe jest poczucie zmian w strukturze własnego życia u bezrobotnych, co świadczy o zwiększonym stresie i o braku przystosowania do stanu długotrwałego braku pracy (por. Taylor, 1984). Podobnie jak w badaniach mężczyzn o zróżnicowanym

czasie trwania bezrobocia, tak i w prezentowanych analizach potwierdza się pogląd, że stres utraty pracy ma zasięg o wiele większy, niż tylko w związku z posiadaniem lub nieposiadaniem pracy. Zgodnie z koncepcją systemową, rzutuje on na wszystkie dziedziny życia osób bezrobotnych. Zgodnie z tą koncepcją, procesy zachodzące w rodzinie są wynikiem ciągłych interakcji między elementami systemu i wzajemnego ich warunkowania. Mechanizmy, które zachodzą w systemach rodzin bezrobotnych, można przedstawić nie tylko za pomocą zależności cyrkularnych, ale także „spiralnych”.

Koncepcja, która wyjaśniałaby utrzymywanie długotrwałego stanu bezrobocia w rodzinie oraz uzyskane wyniki badań, nazwana została przeze mnie koncepcją „wrzecziona”. O ile możemy przypuszczać, że w początkowej fazie trwania bezrobocia stresor ten był dominujący i najbardziej nasilony, dystansujący pozostałe (badane małżeństwa bezrobotne nie zgłaszały istniejącego wcześniej – przed wystąpieniem sytuacji bezrobocia – żadnego innego stresora, który byłby postrzegany jako wywierający wpływ na funkcjonowanie rodziny), o tyle po upływie 1,5–5 lat stresor, jakim jest brak pracy, zmienił swoją pozycję w subiektywnym odczuciu mężów i żon. Nie znaczy to jednak, że stał się mniej silny – raczej został przysłonięty przez pojawiające się na jego kanwie inne sytuacje trudne. Sytuacje te, jako najmniej odległe czasowo (zdarzające się na bieżąco) oraz bardzo konkretnie i bezpośrednio wpływające na życie rodziny, spowodowały, że to właśnie one są postrzegane jako wyraziste i dokuczliwe. Analiza wyników badań potwierdza, że rodziny te doświadczają ogromnej liczby stresorów (w różnych dziedzinach swojego życia), co więcej, są subiektywnie postrzegane jako bardzo silne. Niemniej jednak rzeczywistym ich wyzwalaczem („sprawcą”) jest brak pracy, znajdujący się w spirali, która, im dłużej

trwa bezrobocie, tym więcej obszarów życia rodziny może obejmować swoim zasięgiem („może zataczać szersze kręgi”), wpływając na percepcję rzeczywistości i zwiększając stopień dezorganizacji funkcjonowania. Długotrwały stresor bezrobocia wpływa na ukonstytuowanie się schematu świata (Aronson, Wilson, Akert, 1997); jawi się on jako zagrażający (ma cechy „stresora”, podobnie jak bezrobocie). Dokonuje się swoista kategoryzacja zdarzeń, w której są one łączone na podstawie spostrzeganego między nimi podobieństwa (do stresora bezrobocia). Owo upraszczanie świata wiąże się ze zjawiskiem „fabrykowania zdarzeń”; polega ono na wyostrzeniu tych elementów, które są zgodne z ich schematami poznawczymi, oraz pomijaniu tych aspektów, które do schematów nie pasują („świat jest taki, jakim go widzimy”). Wyniki badań pokazują, że bezrobocie jest niewątpliwie sytuacją doświadczania napięć i kryzysów, nie tylko przez samą osobę bezrobotną. Bezrobocie obniża nie tylko poziom życia rodzin, lecz także, poprzez wywoływanie silnego stresu, wpływa na subiektywne postrzeganie wydarzeń dziejących się w rodzinie i poza nią, wzmacnia konfliktowość i tendencje do zachowań zastępczych (np. lęk, „ucieczka” w apatię, chorobę, prywatność lub często spotykane uzależnienia). W rodzinach bezrobotnych większość zdarzeń interpretowana jest (percypowana) jako stresowa i obciążająca (w porównaniu z rodzinami pracującymi). Zgodnie z zasadami funkcjonowania systemu (całościowości i cyrkularności), doświadczanie stresorów przez jednego członka rodziny wpływa na jego percepcję przez pozostałych. Mężczyzna pracujący podlega ciągłej presji towarzyszącej zarabianiu na utrzymanie rodziny. W przeciwieństwie do kobiet postrzega on siebie przez pryzmat dochodów. Mężczyzna bezrobotny przez fakt braku pracy żyje również w ciągłym stresie. Bez względu na posiadanie/nieposiadanie zatrudnienia problemy

związane z pracą zawodową zajmują centralne miejsce w życiu ojców rodzin. Stres „zaraża” całą rodzinę: żonę i dzieci (Witkin, 1997).

LITERATURA

- Aronson E., Wilson T., Akert R. (1997), *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Bańka A. (1992), *Bezrobocie. Podręcznik pomocy psychologicznej*. Poznań: Print-B.
- Barbaro B. de (red.) (1999), *Wprowadzenie do systemowego rozumienia rodziny*. Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Borowicz R. (1993), Bezrobocie na obszarach wiejskich [w:] I. Bukraba-Rylska, J. Stacewicz, M. Wieruszewska (red.), *Wieś i rolnictwo na rozdrożu*. Warszawa: Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.
- Braun-Gałkowska M. (1992), *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Domagała G. (1992), Psychologiczne uwarunkowania bezrobocia. *Polityka Społeczna*, 19, 5–6, 24–25.
- Erikson E. (1968), *Life cycle. International encyclopedia of the social sciences*. New York: Macmillan and Free Press.
- Koptas G. (1992), Społeczno-psychologiczne następstwa bezrobocia. *Polityka Społeczna*, 1, 16–18.
- Kornacka-Skwara E. (2002), *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych mężczyzn bezrobotnych*. Niepublikowana praca doktorska.
- Ludewig K. (1995), *Terapia systemowa. Podstawy teoretyczne i praktyka*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Manek A.M. (1995), Zróżnicowanie poczucia zmiany w strukturze życia po utracie pracy w zależności od okresu bezrobocia mężczyzny [w:] A. Bańka, R. Derbis (red.), *Pomiar i poczucie jakości życia u aktywnych zawodowo i bezrobotnych*. Poznań-Częstochowa: Print-B.
- Pietrasieński Z. (1990), *Rozwój człowieka dorosłego*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Radochoński M. (1987), *Choroba a rodzina*. Rzeszów: Wydawnictwo WSP.
- Ratajczak Z. (1995), Utrata pracy jako doświadczenie traumatyzujące i wyzwanie rozwojowe [w:] Ratajczak Z. (red.), *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Katowice: UŚ.
- Retowski S. (1995a), Zróżnicowanie psychologicznych reakcji na bezrobocie: bierni, przystosowani, desperaci i wyrachowani. *Przegląd Psychologiczny*, 38, 1/2, 161–178.
- Ryś M. (1994), *Konflikty w rodzinie niszczą czy budują?* Warszawa: Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Sadowski W.N. (1978), *Podstawy ogólnej teorii systemów. Analiza logiczno-metodologiczna*. Warszawa: PWN.
- Stepulak M. (1995), *Podejście systemowe we współczesnej psychologii polskiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Szylko-Skoczny M. (red.) (1992), *Społeczne skutki bezrobocia w wymiarze lokalnym. Raport z badań empirycznych*. Warszawa: Fundacja im. Friedricha Eberta, Polityka Ekonomiczna i Społeczna, zeszyt 24.
- Szylko-Skoczny M. (1993), Społeczne skutki bezrobocia na lokalnych rynkach pracy [w:] E. Frątczak i in. (red.), *Bezrobocie – wyzwanie dla polskiej gospodarki*. Warszawa: GUS.
- Taylor S.E. (1984), Przystosowanie do zagrażających wydarzeń. *Nowiny Psychologiczne*, 6–7, 15–37.
- Tomaszewski T. (1995), Bezrobocie jako utrata możliwości [w:] Z. Ratajczak (red.), *Bezrobocie. Psychologiczne i społeczne koszty transformacji systemowej*. Psychologiczne Problemy Funkcjonowania Człowieka